

zwarte bladzijden

uit de
vaderlandse
geschiedenis

ROB HARTMANS

1 DE MARTELAREN VAN GORCUM

Het verhaal van de Nederlandse Opstand dat ons in de jaren zestig op de School met den Bijbel werd verteld was bijzonder overzichtelijk: in de zestiende eeuw werden de aanhangers van de ware, door Luther en Calvijn herontdekte religie vervolgd en op de brandstapel gezet door bijgelovige en geniepige katholieken, die heulden met de buitenlandse bezettingsmacht van de Spaanse koning Filips II. De analogie met de recente geschiedenis was nooit ver weg, en voor ons was het duidelijk dat de ‘spanjolen’ de ‘moffen’ van de zestiende eeuw waren geweest, en de katholieken de toenmalige NSB’ers. De nobele Willem van Oranje was niet voor niets de voorvader van koningin Wilhelmina, en zijn watergeuzen waren zonder meer te vergelijken met de verzetshelden uit de Tweede Wereldoorlog.

In de schoolbibliotheek waren geen boeken te vinden die dit beeld verstoorden, zodat het een hele schok was toen ik in de Openbare Leeszaal een boekje aantrof waarin uitgebreid werd verteld over de Martelaren van Gorcum – katholieke geestelijken die in 1572 waren vermoord door de watergeuzen, die kort daarvoor Den Briel hadden ingenomen. Het leek mij evidente lasterpropaganda, verspreid door achterbakse katholieken die ‘onze’ watergeuzen in diskrediet wilden brengen. Later bleek het verhaal wel degelijk te kloppen en werd duidelijk dat de watergeuzen nog meer gruweldaden op hun naam hadden staan. Bovendien kwam ik erachter dat de analogie met de Tweede

Wereldoorlog nergens op sloeg, en dat de Opstand vooral moet worden gezien als een burgeroorlog – en burgeroorlogen zijn dikwijls nog veel smeriger dan ‘gewone’ oorlogen.

Nadat in mei 1567 de hertog van Alva met 10.000 Spaanse soldaten in de Lage Landen was gearriveerd om in deze opstandige gewesten de orde te herstellen, waren circa 60.000 mensen gevlucht naar onder meer Kleef, het Rijnland, Oost-Friesland en Engeland. De in meerderheid met het protestantisme sympathiserende vluchtelingen vreesden dat zij het slachtoffer zouden worden van de verscherpte vervolging van ‘kettters’. Onder hen bevonden zich ambachtslieden, kooplieden, vissers, zeelui en lagere edelen die zich in 1565 hadden aangesloten bij het Verbond der Edelen, dat protesteerde tegen de godsdienstvervolgingen. De laatste groep was door een adviseur van landvoogdes Margareta van Parma in 1566 afgeserveerd als een stelletje *gueux* ofwel bedelaars, waarna de opstandige edelen dit als ere-naam gingen gebruiken: geuzen.

In het Oost-Friese Embden en in verschillende Engelse havens rustten groepen vluchtelingen schepen uit die vijandelijke schepen overvielen. Volgens het toen geldende oorlogsrecht was het gebruikelijk om ‘kaperbrieven’ uit te geven, waardoor men het recht had schepen van de vijand aan te vallen. Deze ‘watergeuzen’ ontvingen van Willem van Oranje, de leider van de Opstand, dergelijke brieven, maar niet zelden vielen ze ook neutrale schepen aan, waarmee ze zich schuldig maakten aan piraterij. Bovendien verstond men onder ‘vijandelijke’ schepen in de eerste plaats Hollandse en Zeeuwse koopvaardischepen, aangezien deze gewesten nog altijd trouw waren aan landsheer Filips II. Eind 1569 werden zo’n honderd Hollandse schepen met graan veroverd, waarbij tegen de afspraken in de buit slechts zeer ten dele werd afgedragen aan Willem van Oranje.

De watergeuzen vormden niet één grote vloot, maar waren losjes georganiseerd in verschillende eskaders. Ze enterden niet alleen schepen, maar ondernamen ook tal van ‘landgangen’: snelle landingen waarbij kustplaatsen en de onmiddellijke omgeving werden

geplunderd. Militair vormden ze geen grote bedreiging, en van het plan om in 1570 Holland te veroveren kwam niets terecht, maar uiteraard was hun optreden buitengewoon hinderlijk. Zachtzinnig waren de watergeuzen allerminst, en toen ze in de herfst van 1571 zeven Hamburgse schepen buitmaakten, werd vrijwel de gehele bemanning vermoord. Koningin Elizabeth van Engeland was de watergeuzen meer dan zat en verbood hun korte tijd later nog langer te opereren vanuit Engelse havens.

Als gevolg van deze maatregel zwierf een watergeuzenvloot van 26 schepen in het vroege voorjaar van 1572 over de Noordzee. Dit eskader stond onder bevel van de 29-jarige Willem van der Marck, heer van Lumey (Frans voor het in het huidige Belgisch Limburg gelegen Lummen). Hij behoorde tot het Verbond van Edelen en had al ruim daarvoor een conflict met Filips II over territorium in de omgeving van Luik. Aanvankelijk vocht hij in het landleger van Willem van Oranje en diens broer Lodewijk van Nassau, maar eind 1571 werd hij bevelhebber van de geuzenvloot die vanuit Engeland had geopereerd. Lumey, die ook het bevel voerde over enkele honderden Waalse huursoldaten, wordt vrijwel altijd afgeschilderd als een wrede en meedogenloze krijgsheer, die er vooral behagen in schepte roomse geestelijken te martelen en te vermoorden. Hierbij mag weliswaar niet worden vergeten dat nagenoeg alle informatie over hem afkomstig is van tegenstanders, maar niettemin past zijn optreden in het voorjaar en de zomer van 1572 naadloos in dit zwarte beeld.

Eind maart 1572 schuimde de vloot van Lumey, met aan boord zo'n 1100 manschappen, de kust van Zeeland, Vlaanderen en Noord-Frankrijk af, her en der schepen kapend. Vermoedelijk als gevolg van een zware storm belandde het eskader van 26 schepen op 1 april voor Den Briel, op het eiland Voorne. Nadat Lumey het stadje in naam van de prins had opgeëist en de sterkte van zijn strijdmacht flink had overdreven, vroeg het stadsbestuur tijd om te beraadslagen. De geuzen wachtten echter niet af en ramden een van de stadspoorten open.

In zijn *Nederlandse Historiën* schrijft P.C. Hooft:

In het vuur van de overrompeling werd de burger ontzien en richtten alle geweldsdaaden zich tegen de geestelijken. De volgende dag sloeg men aan het beeldenstormen, het roven van koorkappen, koorkleden, kazuifels en andere misgewaden, benevens andere kerk- en kloostergoederen, en het bergen van die buit in de schepen. Want zelfs Lumey, met geen verder doel voor ogen dan het gebied te plunderen, sprak ervan de stad in brand te steken en deze met achterlating van die kwade reuk te ontruimen. Zo'n kloof gaapt er tussen de boosaardige buien van een waaghals en de van standvastig eergevoel getuigende deugd der grootmoedigheid.

Volgens Hooft – die met de opmerking over ‘kwade reuk’ verwijst naar het volksgeloof dat de duivel, wanneer hij uit een bezetene wordt uitgedreven, het lichaam via de anus verlaat – wilde de eerloze Lumey Den Briel slechts plunderen, maar haalden de andere geuzenleiders hem over het stadje te bezetten. Met deze onvoorziene actie werd Willem van Oranjes plan doorkruist om gelijktijdig een invasie vanaf zee en vanuit de Duitse gebieden uit te voeren. De bezetting door de watergeuzen was echter nu een feit, en de katholieke geestelijken en een deel van de burgerij ontvluchtten halsoverkop Den Briel.

Door de inname van Den Briel beschikten de opstandelingen ineens over een uitvalsbasis, terwijl dit tevens voor veel steden een sein was om zich tegen landsheer Filips II te keren en voor de prins van Oranje te kiezen. Al op 6 april koos Vlissingen de kant van de Opstand, en al spoedig volgden Veere en Zierikzee, Dordrecht en Delft, terwijl vanaf juni in het Noorderkwartier steden als Enkhuizen, Hoorn en Alkmaar zich aan de kant van Oranje schaarden en de poorten openden voor de watergeuzen. Soms deed het stadsbestuur dat uit zichzelf, soms gebeurde dit pas na druk door gewapende burgers en de dreiging van een volksofstand. Dit proces werd vergemakkelijkt doordat Alva sinds de zomer van 1571 uit veel steden de Spaanse garnizoenen had teruggetrokken. Vier maanden na de inname van Den Briel hadden bijna alle belangrijke Hollandse en Zeeuwse steden de kant van de

Opstand gekozen. De uitzonderingen waren Amsterdam, Middelburg en Goes.

Op 26 juni waren de watergeuzen vanuit Den Briel met dertien schepen naar Gorcum gevaren en hadden zij in naam van Oranje de stad opgeëist. Het stadsbestuur capituleerde onmiddellijk, maar enkele katholieke burgers en geestelijken verschansten zich in kasteel de Blauwe Toren, waar een klein Spaans garnizoen gelegerd was. De volgende dag al zag de garnizoenscommandant zich genoodzaakt zich over te geven, op voorwaarde dat de burgers en geestelijken een vrije aftocht kregen. Met betrekking tot de burgers hielden de watergeuzen zich aan hun woord, maar de geestelijken werden gevangengenomen.

De negentien katholieke geestelijken werden niet alleen publiekelijk vernederd – ze moesten eindeloos liturgische gezangen zingen en kregen op vrijdag uitsluitend vlees te eten –, maar werden eveneens mishandeld. Welgestelde burgers van Gorcum zamelden geld in om hen vrij te kopen, en Willem van Oranje stuurde het stadsbestuur een standaardbrief waarin hij opriep om alle inwoners, dus ook katholieke geestelijken, goed te behandelen. Een kopie van deze brief werd naar Lumey gestuurd, die nog steeds in Den Briel zijn hoofdkwartier had. Deze kon de bemoeizucht van de prins alderminst waarderen en ontstak in woede. Waarom dacht Oranje dat hij hem, Lumey, orders kon geven? Was hijzelf inmiddels niet veel succesvoller dan de prins?

Ondertussen had Lumey de geestelijken over laten brengen naar Den Briel, waar zij op 7 juli arriveerden. Het zag er meteen al slecht voor hen uit: ondanks het vroege uur stond Lumey hen op te wachten en liet hij de mannen, onder het uitdelen van zweepslagen, in een schertsprocessie naar de grote markt lopen. Daar was een galg opgericht, waar de geestelijken driemaal omheen moesten lopen. Vervolgens werden ze in het gevang gesmeten, waar ze opnieuw vernederd en mishandeld werden. In de kerken van Den Briel zochten nog vier geestelijken. Van de drieëntwintig mannen bekeerden drie zich als gevolg van de mishandelingen tot het protestantisme.

In de nacht van 8 op 9 juli liet Lumey de twintig overige gevangenen overbrengen naar het even buiten Den Briel gelegen en onlangs verwoeste klooster van de regulieren van Rugge. Van dit complex stond alleen nog de turfschuur overeind, en daar werden in totaal negentien geestelijken opgehangen aan de hanenbalken. Een van de gevangenen loog over zijn leeftijd en werd toen door de geuzen te jong bevonden om te worden terechtgesteld. Hooft beschrijft hoe de moordenaars de lijken verminkten. Van de een werd de neus, van de ander de oren en van weer een ander het geslachtsdeel afgesneden, waarna zij 'deftig de geus speelden en fraai bevederd met die lichaamsdelen op hun hoed in de stad terugkeerden'.

Deze gruweldaad was bij lange na niet de enige die door de watergeuzen of de troepen van Willem van Oranje werd bedreven. Twee weken voor de moordpartij in Den Briel namen de watergeuzen onder leiding van Diederik Sonoy Alkmaar in; vijf franciscaner monniken werden gevangengenomen en overgebracht naar Enkhuizen. Daar liet Sonoy, die door Willem van Oranje tot gouverneur van West-Friesland werd benoemd, hen uitvoerig martelen. Toen ze bleven weigeren hun katholieke geloof af te zweren, werden ze evenals hun lotgenoten in Gorcum opgehangen. En bij de inname van Roermond door troepen van Willem van Oranje, op 23 juli 1572, werden twaalf kartuizer monniken en de secretaris van de bisschop vermoord. Dit soort gruweldaden was schering en inslag, en beperkte zich niet tot katholieke geestelijken. In het tiende boek van zijn *Nederlandse Historiën* beschrijft Hooft vier bladzijden lang hoe mannen van Sonoy in 1575 omgingen met een twintigtal landlopers dat ervan verdacht werd voor de vijand te werken. Enkelen van hen bekenden te zijn omgekocht, maar anderen werden acht à negen dagen lang gemarteld. Ze werden niet alleen opgehangen en met zware gewichten uitgerekt, maar ook omwikkeld met in brandewijn gedrenkte lappen die vervolgens in brand werden gestoken. Hun voetzolen werden met kaarsen geblakerd, hun benen werden gebroken, hun darmen werden met een rietstengel opgeblazen en hun penis werd ingesmeerd met room,

waarna men een ongespeend kalf hieraan liet zuigen. De dood door verwurging moet voor deze mannen een verlossing zijn geweest, en volgens Hoofd kwam hiermee een einde aan 'de stuitendste schandvlek waar de Staatse partij zich tot die tijd mee had besmeurd'.

Dat de West-Friese zwervers in het vergeetboek zijn geraakt, valt wellicht nog te begrijpen. Dit waren gewoon pechvogels die op het verkeerde moment op de verkeerde plaats waren geweest. Maar het verschil in aandacht voor de Martelaren van Gorcum en hun nagevoeg vergeten lotgenoten in onder meer Alkmaar en Roermond verdient wel een nadere verklaring. Dat de Martelaren van Gorcum in katholieke kring nooit zijn vergeten, is grotendeels een kwestie van toeval. Een neef van een van de martelaren had aanvankelijk samen met de geestelijken gevangengezeten in de Blauwe Toren en was buitengewoon geschokt door de barbaarse wijze waarop zij werden behandeld. Deze Rutger van Est was zelf spoedig vrijgelaten, maar begon vervolgens bewijsmateriaal voor de gruweldaad te verzamelen. Hij ging op onderzoek uit in Den Briel, sprak met ooggetuigen en liet een Gorcumse kunstenaar portretten van de martelaren maken, waarvan de gelijkenis door getuigen notarieel werd vastgelegd. Ook schreef hij een lied over de vermoorde geestelijken, op de melodie van het Wilhelmus.

Rutgers broer Willem van Est werd later een vermaard theoloog en publiceerde op basis van het verzamelde materiaal in 1604 de uitvoerige *Historiae martyrum Gorcomiensium*, waarop vrijwel alle latere katholieke geschriften ter ere van de geloofshelden zijn gebaseerd. Begin zeventiende eeuw werden de beenderen van de geestelijken opgegraven en als relieken bewaard. Rond deze overblijfselen van de martelaren zouden verschillende wonderen hebben plaatsgevonden, zodat de negentien geestelijken uit Gorcum in 1675 door de paus zalig werden verklaard.

Toen in de tweede helft van de negentiende eeuw de Nederlandse katholieken hun plek binnen de natie begonnen op te eisen, nam de cultus rond de Martelaren van Gorcum een hoge vlucht, vooral nadat ze in 1867 officieel heilig waren verklaard. In het 'verzuilende'

Nederland zouden ze echter nooit nationale helden worden, en in 1872 weigerde koning Willem III aanwezig te zijn bij de herdenking van de driehonderdste sterfdag van de martelaren. Een eeuw later zou koningin Juliana wel de vierhonderdste herdenking bijwonen.

Nog altijd zijn de gruweldaden die begaan zijn door de watergeuzen en andere medestrijders van Willem van Oranje relatief onbekend. Hierbij mag echter niet worden vergeten dat het vermoorden van katholieke geestelijken deels natuurlijk een reactie was op de vervolging van protestanten, van wie er vele honderden op de brandstapel stierven en vele duizenden van huis en haard werden verdreven. En in hetzelfde jaar dat de Martelaren van Gorcum werden vermoord, richtten de troepen van Alva enorme bloedbaden aan in Mechelen, Zutphen en Naarden, en zouden hierna ook steden als Haarlem, Oudewater en Maastricht het slachtoffer worden van de moord- en plunderzucht van deze huursoldaten. Toch kan de vermaarde Opstand, waaruit de Nederlandse natie is voortgekomen, niet simpelweg worden beschreven als de heroïsche strijd tegen een buitenlandse bezetter. Het optreden van de watergeuzen laat immers zien dat hier vooral sprake was van een burgeroorlog, waarin het vaak land- en streekgenoten waren die elkaar naar het leven stonden.

Meer weten:

Beknopte artikelen over de Martelaren van Gorcum en hun verering zijn Els Kloek, 'De martelaren van Gorcum', in de door haar geredigeerde bundel *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige moment en figuren uit de vaderlandse geschiedenis* (2004) en Wim Vroom, 'De martelaren van Gorcum', in N.C.F. van Sas (red.), *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (1995). Een gedegen overzicht van het verloop van de strijd vindt men in het eerste deel van *Militaire Geschiedenis van Nederland*: Petra Groen (red.), *De Tachtigjarige Oorlog* (2013). Een eigenzinnige kijk op dit gewapend conflict biedt Ronald de Graaf, *Oorlog, mijn arme schapen* (2004).

Nog altijd buitengewoon leesbaar zijn de *Nederlandse Historiën* van P.C. Hooft, verschenen tussen 1642 en 1654. In 2007 verscheen een hertaalde selectie uit dit omvangrijke werk, en de oorspronkelijke versie is te lezen in

de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: www.dbnl.org. De *Historie der martelaren van Gorkum* (1604) door Guilelmus Estius (Willem van Est) verscheen oorspronkelijk in het Latijn. Op Google Books is een volledige Nederlandse editie uit 1841 van dit boek te raadplegen. In 2014 verscheen in de Historische Reeks Oud-Gorcum het boekje *Tot stantvastighijt in haer gelooff. De Martelaren van Gorcum: geestelijken in Gorinchem – slachtoffers in Den Briel – heiligen in Rome*. Naast artikelen over de wijze waarop de nagedachtenis aan de vermoorde priesters levend is gehouden, bevat het ook een artikel van R.F. van Dijk, waarin niet alleen wordt aangetoond dat het boek van Estius een zeer onbetrouwbare bron is, maar tevens wordt gesteld dat de opgehangen geestelijken het er ook wel naar gemaakt hadden. De katholieke kerk in Gorcum zou, net als elders, zo verziekt zijn geweest, dat de uitbarsting van volkswuede begrijpelijk was. In Den Briel bevindt zich een bedevaartsoord waar de Martelaren van Gorcum worden herdacht, zie: www.martelarenavangorcum.nl.

Mag de zeeheldenbuurt nog wel zo heten? Mag Sinterklaas een zwarte helper hebben? De geschiedenis staat volop ter discussie. Wat er in de geschiedenisboeken komt is niet vanzelfsprekend, maar de uitkomst van een maatschappelijke discussie, waaraan steeds meer verschillende stemmen deelnemen.

De terechtstelling van Oldenbarnevelt, de moord op de gebroeders De Witt, de trans-Atlantische slavenhandel, kinderarbeid, de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog, de koloniale oorlog in Nederlands-Indië. Het zijn de zwarte bladzijden uit onze geschiedenis. Maar ook recentere gebeurtenissen als het Zuid-Moluks terrorisme, de krakersrellen in de jaren tachtig, de rol van Dutchbat in Srebrenica en de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh horen erbij. Rob Hartmans beschrijft ze in dit boek, omdat we er recht op hebben te weten wat er gebeurd is: ook als dat pijnlijk is. De rouwranden van ons verleden zijn vaak omstreden, maar ze horen net zozeer bij ons als de glorieuze momenten.

ROB HARTMANS is historicus, journalist en vertaler. Hij publiceert regelmatig in *NRC Handelsblad* en *Historisch Nieuwsblad*. Eerder verschenen van hem onder meer essaybundels over intellectuelen en politiek en *Freek. De cultuurkritiek van een komiek*. Momenteel werkt hij aan een dissertatie over het weekblad *De Groene Amsterdammer*.

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-0191-038-5 NUR 680

9 789401 910385